

**ВУК СТЕФАНОВИЋ КАРАЦИЋ — САВРЕМЕНИК, ХРОНИЧАР
И КРИТИЧАР ДРЖАВНОПРАВНОГ ИЗГРАБИВАЊА
ОБНОВЉЕНЕ СРБИЈЕ**

Реферат на свечаној академији посвећеној Вуку Стефановићу
Карацићу одржаној 5. маја 1987. године на Правном
факултету у Нишу

I

Као свестрани посматрач појава које га окружују и мислилац о њима, Вук Стефановић Карацић је наш први научник у области која ће се много година касније назвати друштвеним наукама. Његово је дело било прави расадник у којем су клијање започеле тајкорехи све наше друштвене науке. И док као народни геније који је приближио српски народ европској цивилизацији, укључивши у њу његову културу, Вук припада свима на онај општи начин на који и остали наши великани, дотле његово дело на један особен начин припада нашим етнологима, филозофима, социолозима, историчарима и правницима. Сви они са правом налазе у њему зачетке ових научних дисциплина код нас, или важне изворе за сопствена истраживања, а често и једно и друго. Из Вуковог стваралаштва је тешко издвајати овај или онај део, а да се тиме не наруши његов пуни смисао и епохалан значај; све што је он радио се сливало у јединствени ток и имало јединствени циљ — свестрани препород српског народа и његово укључивање у савремену епоху кроз афирмацију најпре сопствене културе, али и кроз изграђивање оних цивилизацијских тековина које су остали европски народи имали, укључујући и државу и право.

Двестота годишњица рођења Вука је достојна прилика да се уз неизмерну љубав, захвалност и дивљење поклонимо сенима овога великана, а место на којем смо се окупили и посао којим се бавимо нас обавезује да кажемо коју реч и о Вуку као савременику, хроничару, критичару, а делом и непосредном учеснику државноправног изграђивања обновљене Србије. При том се, као уосталом и сваки онај ко се систематски и дуготрајно не бави пребогатим Вуковим животом и делом, излажемо ризику да из видокруга испустимо неке мање познате моменте, или да, сучени са величином и значајем Вуковог дела, не нађемо увек праве речи којима бисмо тај значај исказали. Зато, уместо оправдања, подсећамо да је Вуково дело и по обиму и по разноврсности, а надасве по свом уни-

верзалном значају достојно и читавих деценија научног ишчитавања и проучавања. Овом приликом износимо неке резултате сопствених проучавања и размишљања над делом Вука Стефановића Караџића која се ослањају и на радове наших угледних научника Радована Самарџића, Владимира Стојанчевића и Мирослава Борбевића.

II

Вук је рођен само годину дана пре почетка аустријско-турског рата у оквиру којег ће се против Турака подићи и Срби (тзв. Кочина крајина) у настојању да се аустријска дејства против Турака искористе за национално ослобођење. Био је још дете када су Срби након Свиштовског мира, упркос самоуправним повластицама које су добили од султана Селима III, поново осетили сву горчину и последице несамосталне борбе против туђинског господара, када су схватили да су напуштени од аустријског цара и да ће национално ослобођење морати да изведу сопственим снагама. Може се онда замислити са коликим је одушевљењем Вук, као седамнаестогодишњи младић поникао у средини која је својом епском поезијом с генерације на генерацију преносила завет освете Косова, примио у свом родном Тршићу гласове о почетку Устанка фебруара 1804. године.

Вођа устанка у Јадру и Рађевини, чувени харамбаша Борбе Бурчија, већ јула месеца га узима за писара у својој војсци. Вук, међутим, свестан да се народу може подједнако добро служити и пером колико и оружјем, већ марта 1805. одлази у Карловце са намером да се упише у Гимназију. Нису га примили пошто није имао никакво сведочанство о завршеним припремним разредима, али су му омогућили да као неуписани ђак слуша предавања и присуствује свим часовима. У пролеће 1807. године Вук се враћа у Србију и постаје најпре писар код војводе Јакова Ненадовића, а када је Совјет премештен из Смедерева у Београд, постаје његов писар. Био је један од малобројних првих ученика Велике школе коју је 1808. године у Београду основао Иван Југовић. Већ у зиму исте године Вук је морао да иде из Београда и потражи лека за своје тешке реуматске болести, најпре у бањи Мехадији (код Оршаве, данашња Херкулана), па у Новоме Саду и најзад у будимској бањи Рацбад. Не напавши га, са хромом ногом се враћа у зиму 1810. године и бива постављен за учитеља основне школе у Београду, али не остаје дуго на овоме послу и већ 1811. одлази са својим рођаком Јефтом Савићем у Кладово. Тамо ради као царински службеник, а државним послом током 1812. године путује у Неготин и у Видин. У лето 1813. Караборбе га је поставио за судију у Брзој Паланци, али услед надирања Турака прелази 10. септембра у Аустрију, склањајући се попут хиљада других пред осветничким бесом окупаторске војске. Стиже у Беч где ће засновати породицу и провести највећи део свога живота.

После слома Првог устанка Вук је често долазио у Србију и ту остајао дуже или краће време. Током Милошеве прве влада-

вине у Кнежевини је боравио 1816, 1820, 1822, 1827, 1828. и од јуна 1829. до септембра 1831. године. Почетком новембра 1828. године је дошао у Крагујевац на позив кнеза Милоша да учествује у изради закона за Србију и већ децембра преводи Француски кривични законик, али се убрзо враћа у Беч. За историју Милошевог и српског законодавства и правосуђа нарочито је значајан Вуков боравак у Србији од јуна 1829. до септембра 1831. године; у том периоду (са прекидом од три месеца које је због болести провео у Земуну) Вук је био најпре члан, а потом председник Милошеве законодавне комисије и уједно члан крагујевачког Општенародног суда, да би га потом кнез поставио за члана, а онда и председника Суда нахије и вароши Београда. Радећи на свим тим пословима Вук је могао да се из непосредне близине увери у све недостатке Милошеве владавине. Из Србије је отишао септембра 1831. године прилично разочаран оним што је тамо видео, па је кроз неколико месеци написао и оно чувено писмо кнезу Милошу.

И онда када борави ван Србије Вук је читавим својим бићем везан за њу и увек се труди да се на све могуће начине што потпуније обавести о тамошњим приликама. Управо захваљујући таквом његовом живом интересовању и изванредној способности запажања, памћења и бележења, његово је дело значајан извор сазнања о обичајном праву, државним и правним установама Србије Првог устанка, Милошевог периода, па и предустаничке Србије. „Чувши га неколико пута како прича о Србима, ви ћете почети толико исто волети Србе колико и поштовати њега самог због његове љубави према њима и због тога што их познаје у свима могућим односима” — записао је Измаил Срезњевски у Вуковом животопису објављеном у Москви 1846. године. Као свестрани познавалац и проучававац целокупног народног живота, Вук није могао да остане само неми посматрач ни када је у питању израђивање обновљене српске државе. „Рад на прикупљању грађе и расветљавању догађаја за њега је био свакодневни задатак. Тај задатак проистигао је — каже Мирослав Борђевић — из свести о значају времена у коме живи, о томе да се најзад, после неколико векова, одлучно решава судбина народа његовом сопственом борбом, да ту борбу треба свим средствима подржати и о њој оставити сведочанства поколењима”.

Већ је прво издање Српског рјечника наговестило да се Вук упоредо са језичким и књижевним истраживањима бави и бележењем многих других чињеница из њему блиске прошлости. Увиђање дубоког смисла и далекосежног значаја најновијих догађаја у Србији, тешкоће наше дотадашње историографије због недостатка извора из ранијих периода, незадовољства чињеницом да су историју Срба писали углавном странци — најважнији су разлози који су га натерали да се лати и посла хроничара своје епохе. Вук је имао озбиљну намеру и обимне планове да прикупи и објави Грабу за српску историју нашег времена. Остварио је само део својих замисли, нарочито у погледу објављивања, пошто за живота многе записе, биографије и биографске списе није стигао, а неке није ни желео да штампа.

Навешћемо радове који су значајни као извор сазнања о државноправном и политичком развитку Србије прве трећине XIX века, периода који ће битно утицати и на све касније друштвене токове у њој; то је, најпре, и по времену објављивања и по томе што даје податке углавном за предустанички период, Српски рјечник (Беч 1818, одн. 1853. друго издање), или тачније, његове одреднице „бећар“, „војвода“, „глоба“, „женидба“, „капетан“, „кмет“, „кнежина“, „крвнина“, „мазија“, „отмица“, „село“, „спахија“, „хајдук“ и „читлук“. Значајна су и три чланка објављена у Забавнику Даница који је Вук повремено издавао у Бечу: Географическо-статистическо описаније Србије (1827), Прва година Српског војевања на даије (1828) и Друга година Српског војевања на даије (1834). Ту припадају затим Правитељствујушчиј Совјет Сербскиј (Беч 1860), Милош Обреновић — Књаз Србији (Будим 1828). Тајни списи о кнезу Милошу Обреновићу које Вук није ни писао са намером да их објављује за живота, већ их је запечаћене оставио у рукопису са аманетом на омоту „Да се не отвара овога вијека (до године 1900)“ — како је и учињено. Од прворазредног значаја је Вуково писмо кнезу Милошу из 1832. године и коментар писма пронађен у његовој рукописној заоставштини. Писмо Вук није био наменио широкој јавности, али је оно, како бележе савременици, убрзо било умножено „у хиљадама прешиса“, а 1843. га је Јован Хаџић и објавио у непотписаном чланку у листу Српски Улак. Не могу се као извори мимоићи ни Вукови полемички чланци: Вуков одговор на лажи и опадање у Србскоме Улаку (Беч 1844), Одбрана од ружења и кућења (штампана најпре у листу Видовдан 1861. године, а затим и као брошура), као ни Белешке о првом и другом Српском устанку (објављене први пут 1898), животописи појединих личности и биографске скице (од којих су за Вукова живота биле објављене само две, а остале тек касније). Најзад, ту је и богата Вукова преписка која је почев од 1907. године постепено објављивана. Она садржи изненађујуће много података о државноправном изграђивању и развитку Србије, нарочито прве трећине XIX века. Једини Вуков спис који се односи на знатно каснији период је, колико нам је познато, његов елаборат с почетка 1862. године о планираној пореској реформи у Србији, који је Лепосава Цвијетић објавила у часопису Финансије (бр. 1 — 2) 1965. године.

III

Мада малобројни, Вукови записи о предустаничкој Србији су веома драгоцени, пошто у то време, осим свештеника и понеког трговца, у Србији скоро уопште није било писмених људи. Захваљујући Вуку сазнајемо понешто о предустаничкој организацији локалне управе на нивоу нахија, кнежина и села, о избору и смењивању кнезова и о њиховој надлежности. „Обор-кнез је глава од народа и његове кнежине — бележи Вук. Штогаб папа оће да иште од народа и народу да јави, или народ што има од паше да иште, то све бива преко обор-кнезова“. Они „дворезе купе и пашји предају... он кашто и суди људима које за какве ситнице, али ји не може наћерати да пристану на његов суд“. Вук је прилично испр-

пно забележио и обавезе сељака према спахијама, а говорећи о купљењу данка и о томе да Турци нерадо залазе у села, узгред помиње да Срби не сматрају за злочин убиство Турчина; „какогб што Турци држе да Србина није гријота убити — вели Вук — тако исто и Срби понајвише мисле за њи; и тако многога који се беспослен скита по селима и људима досађује, нестане, па ако га сакрију, никоме ништа, ако ли му се спрв пронађе, а оно се плати крвнина, па мир”.

Објашњавајући у Рјечнику речи „глоба” и „крвнина” Вук бележи да су у Србији турске судије и управници (кадије и муселими) највећи део прихода остваривали управо преко ових видова новчаних казни. Крвнину је Турцима плаћало свако место у којем би се догодило какво убиство, па чак и онда када неко настрада несрећним случајем, а глобе су плаћали појединци за разне кривице. „Турци слабо траже крвника — каже Вук — него ишту крвнину; зато крвник доста пута утече у другу нахију док људи плате крвнину и мало позабораве, па последице опет дође натраг, и нико му се не чини ни вјешт осим рода онога кога је он убио (а с родом мора да се мири; јер ће убити и они њега)”. Поред оваквих напомена о крвној освети, Вук је од установа блиских обичајном праву описао права и дужности чланова задруге, отмицу девојке као неку форму закључења брака „кад момак запроси девојку па му је не даду” и право хајдука који се добровољно поврати из одметништва да слободно живи у селу и да му нико „не смије споменути за оно што је хајдукујући учинио”.

Обимнији и по садржају свеобухватнији су Вукови историографски радови о Првом српском устанку у којима знатан део обухватају управо излагања о израстању и организацији власти устаничке државе. Вук је јарким бојама осликао све оне друштвене прилике које су у народу рабале и раширивале жељу да самостално крене у оружану борбу против Турака. Лоша претходна искуства са Аустријом су указивала да је једино тако могуће у потпуности одржати плодове сопствене борбе. И данас, када су историјска знања знатно проширена и продубљена, каже Владимир Стојанчевић, постоји нешто по чему Вуково дело о периоду српске револуције остаје примарно, незаобилазно и велико, а то је Вукова концепција Устанка. Он је у Устанку видео друштвену револуцију „која је развојем догађаја и сазревањем унутрашњих прилика добила и свој дубоко изражен национално-политички карактер”. (В. Стојанчевић). Вук је изванредно уочио две развојне етапе Устанка што је изразио речима да су Срби „истина ову буну почели из очајања ... али сад... познавши сладост слободе и прости је народ изгубио вољу, а камо ли поглавице опет тако постати раја турска”.

За нас је посебно значајно што је Вук, трудећи се да обухвати све развојне линије и главне чињенице из Устанка, приказао и постанак државних установа, израстање функције врховног војда, стварање Совјета и све оне противуречности које су се испољавале кроз борбу двеју политичких концепција о уређењу врховне власти. Наиме, питање организовања власти (које се поставило након првих већих устаничких успеха) није до краја било решено током

читаваог Устанка и у знатној је мери реметило односе између Караборџа и осталих старешина. То је у крајњем исходу утицало и на нејединство оружаних дејстава и на слабење одбрамбене способности Србије. Са Караборџевим претензијама на врховну власт већина старешина се никада до краја није помирила, а неки од њих (попут Миленка Стојковића и Петра Добрњица) су били и отворена опозиција Караборџу. Вук је са изванредном проницљивошћу уочио те основне тешкоће у настајању и организовању домаћих органа власти. Он пише да старешине „првијех година нијесу ни у сну хтјеле да знаду да је Кара-Борџије њихов старјешина и да им он заповједа... али он добивши власт и силу у руке, стане владати и свима заповједати господарски. Кад се ова буна овако срећно протегне и они виде да старјешинство доноси чест и богатство, онда се сваки стане кајати што није он старјешина и њекоји од ови већи најјски старјешина стане радити, ако не може над свима бити старјешина, барем у својој најји да му нико не заповједа”.

Вук никако није могао да се отме утиску да је оснивање Правитељствујућег совјета 1805. године било „отимање ондашњијех великаша око власти”, па је ту мисао ставио и у поднаслов свог списа о Совјету који је објавио у Бечу 1860. године. Сликајући унутрашње прилике у Србији непосредно пред оснивање Совјета он примећује да су „све страјешине, као и њихове мање четобапе биле само војнички управитељи, а за правне распре и судове по селима да није било никакве одређене и признате власти...” већ је „на сваком мјесту био онај старији који је био јачи” и таквим стањем тумачи настојање проте Матеје Ненадовића и Боже Грујовића да се установи Совјет. „Српске поглавице пристану и поставе совјет — каже Вук — али управо нијесу знале шта ће то да буде; него су Јаков и Катић и други пдјекоји већи мислили да совјетом мало зауздају власт Кара-Борџијеву, а Кара-Борџије мислио да њиме плаши Јакова и Катића и друге који би му се противили... Боже пак и прото Ненадовић мислили су да совјет буде највећа власт у земљи и да свима поглавицама заповједа...” Вук је оставио доста података о саставу и надлежности Совјета и непрестано је пратио тешкоће око учвршћивања његове власти, да би на крају исправно приметио да је Караборџе 1811. године реорганизацијом Совјета и увођењем попечитеља у ствари ликвидирао ово тело и победио своју опозицију; „совјет је сад управо био укинут — пише Вук — али му је име опет остало, и овијех пет попечитеља заједно звали су се совјет...”

Мада је Вук у једном полемичком чланку, објашњавајући свој методолошки поступак, рекао да он пише „како се што догађало, па читаоци сами нека суде и пресуђују”, он ипак није само обичан хроничар догађаја, већ над њима размишља и закључује. То се види у скоро свим његовим историјским списима (који баш због тога имају значај много већи од обичне мемоарске литературе), а нарочито у овима који се односе на Први устанак. Рецимо, он каже: „Кара-Борџије се трудио да би... остао прави старјешина над свима у свему пашалуку Биоградскоме, али је то било врло тешко, и с тијем тежбама он се борио за цијело вријеме сво-

јега владања... и управо се може рећи да га је та борба и из Србије истјерала и најпоследње му и главе дошла". Овоме закључку се ни после сто осамдесет година не може оспорити ваљаност и управо због такве брзине у закључивању и поткрепљености чињеницама Вукови су списи незаобилазни код проучавања Србије у прошлом веку.

Задржавајући своју пажњу највише на врховној власти у устаничкој Србији, Вук је оставио много мање података о осталим аспектима њеног државноправног изграђивања. Тек пажљивијом анализом појединих, често узгред саопштених и на различитим местима изнетих Вукових запажања, може се наћи и понешто о организацији по нахијама или о локалној управи која је јачањем војних команданата (војвода) губила ранија самоуправни обележја. Вук је забележио да је у то време власт кнежинских кнезова бивала „готово још мања него под Турцима". Што се пак тиче последњих дана оружаног отпора и покушаја да се преговорима са Турцима колико-толико сачувају макар неке тековине Устанка, они су веома детаљно остали забележени у Вуковим списима.

IV

Период фактичке самоуправности Србије под кнезом Милошем (од 1815. до 1830. године) Вук је живо пратио и оставио значајне записе о људима, догађајима и установама тога доба. Кнез и његова околина су скоро непрестано у средишту Вукових казивања, што је у неку руку резултат и његовог разочарења Милошевом владавином (зато што је „прави тиранин и безаконик"). Непоредиво мање пажње Вук посвећује осталим државноправним установама, за које је, истина, и у стварности било мало места уз једног владара који је „неограничени господар од живота, од имања, од живљења и од чести свију људи" и који „може свакога човека, без и какве кривице јавно сам погубити или заповедити великоме суду да га осуди на смрт". Из таквог скученог државноправног оквира остали су Вукови записи о скупштинама које је Милош држао, о локалној управи и чиновништву, о судовима, суђењу и казнама, као и о личној и имовинској несигурности која даје основни печат овоме раздобљу.

Вук је, када је реч о скупштинама, тачно предочио оно што су много деценија касније историографска истраживања само потврдила — да је Милош радије владао уз народну скупштину са којом је могао да чини шта је хтео и на чије захтеве и одлуке се радо позивао, него уз једно олигархијско тело које би било стварна претња његовој врховној власти. Због истих разлога је Милош развластио Народну канцеларију и пре него што је стала на сопствене ноге, али је и абдицирао када му је Уставом од 1838. године постављен Савет са доживотним члановима. То Милошево умеће у поступању са скупштином Вук овако објашњава: „Пред сваку је скупштину Милош најпре приправио све оно шта оће да му се на скупштини избере и потврди, па кад се скупштина састане, он

само пошаље међу тобожње народне депутирце кога од своји саветника и писара, те кажу шта господар оће и одма напишу и, пошто он одобри, потпишу...

О локалној управи Вук је записао: „Милош је неограничени господар у Србији. После њега су први чиновници кнезови који се у три реда могу разделити: 1. главни или најјски кнезови који имају читаве најје под собом... 2. кнезови над кнежинама... 3. кнезови срески... Од пре су се и сеоске старешине звале кнезови сеоски, но сад се они зову главни кметови”. Јачање државног апарата и централизација власти су и у Србији, као и у свакој држави таквог типа, имали за последицу израстање чиновништва, али је бити чиновник под Милошем било равно казни; он је Србију сматрао за свој домазлук, а чиновнике за своје слуге. „Милош може — каже Вук — свакога чиновника без и какака узрока избацити из службе са свим, или га преместити на већу или мању службу, као што и ради готово сваки дан... Тако има људи који су по неколико пута све чинове и службе у Србији проишли и натраг и напред, па ни данас не знаду шта су...” Вук објашњава да сваки угледнији домаћин страхује да га Милош не постави за некаквог чиновника или судију зато „што се сваки кога он изабере мора службе примити и што је онај који служи, ни за какав узрок не може по својој вољи оставити... Има људи по најјским судовима — вели Вук — који би драговољно платили на годину дана онолико колико они плате имају, па кад би се могло да живи мирно и слободно код своје куће и да гледају своје послове”.

Са прилично горчине Вук пише 1832. године да „данас у Србији пријатељства у правом смислу ове речи нема никаквога” и да „закона написани нема још никакаки, него се суди по разуму и по обичају”. За овакво стање он највише окривљује Милоша који је, каже, „толико пута на скупштинама јавно обривао да ће се издати закони и друго којешта да ће се поправити и уредити, па ништа! Истина, он је често говорио да су закони нужни у земљи, али му је опет кашто излетала реч да је боље владати и управљати без закона, јер вели, онако се човек веже за артију па не може да чини ни зла ни добра”. Лична и имовинска несигурност није последица само недостатка писаног права, већ и самовоље Милоша који „својевољно располаже и имањем свију људи у Србији, тако да нико ни од шта није прави господар. Он своје ползе ради расељава села... креће људе из њихови кућа и премешта у друге најје...” У домену брачних односа, на пример, ова се несигурност види и по томе што је Милош у Крагујевцу разводио и венчавао људе скоро без икаквог претходног испитивања, па је Вук 1829. и лично видео „када се венчала једна млада жена из Шапца, која је у Каравлашкој имала жива мужа”.

Вуковим запажањима није промакло ни организовање домаћег правосуђа као битног обележја фактичке државности Кнежевине. „Од 1820, од како се Милош заводио са Али-пашом — записао је Вук — Срби судове са свим присвоје себи... Од тога времена поставе се по свим најјама магистрати, а године 1825. (у ствари 1823. — Д. Н.) намести се у Крагујевцу велики суд... Сад је дакле први суд у селу код главног кмета (који, с договором остали кме-

това може, особито немирним људма и скитачима који иду од казана до казана, ударити до 25 батина), а од сеоског се суда иде најјском магистрату, а од магистрата великом суду, од великог суда Милошу, а како он нађе за право, онако мора бити . . .”

Казне су судови одређивали по сопственом осећању правде и правичности. „За мање су кривице обично казне бој и затвор, а за крађу и глоба (у народну касу), колико украдена ствар вреди (тако крадљивац мора двапут украдену ствар платити, или је вратити и једанпут платити)”, каже Вук. Од телесног кажњавања су, изгледа били изузети само чиновници, али „писари и секретари не броје се међу чиновнике као ни учитељи, зато се и бију . . .” Једном је јавно, по Милошевом наређењу, батинама био кажњен секретар Великог суда Бока Протић, али и карановачки прота. Нарочито тешке казне су биле смишљене за организаторе и учеснике буна, којих је било доста у том периоду. Тако Вук бележи да су двојица београдских учитеља Михаило Белисављевић и Петар Радосавковић кажњени одсецањем руку изнад шакe и одсецањем језика због учешћа у Чарапићевој буни 1826. године.

Вук је могао да се непосредно увери да Милош није имао озбиљне намере да донесе писане законе за Србију, када је био члан и председник његове Законодавне комисије. Наиме, Милош је још ујесен 1828. године био позвао Вука у Крагујевац ради писања закона. Он је дошао, али изгледа није био одушевљен тиме како је Димитрије Давидовић замислио израду кривичног и грађанског законика. „Требало је. — пише Вук о томе — Наполеонов кодекс превести на српски (од ријечи до ријечи, само да се разумије) па ће после Комисија . . . изабрати оно што је за Србе, а изоставити оно што није”. Вук је суштински другачије замишљао овај посао, па „кад сам видјео да ми никакви изговори не помажу — каже — онда сам искао да ми се одреди на три године по 600 талијера, па да идем у Беч, или и даље куд, ако нађем за добро, и да их пишем по својој вољи (према обичајима народнијем и земаљскијем парницама и кривицама) договарајући се с људима, који у томе знаду оно што ја не бих знао, и после тога времена да им донесем готове све законе (криминалне и грађанске с начинима суђења), само у Србији да се прегледају и, ако би се гдје нашло за потребно, да поправим; и за тако написане законе да ћу ја одговарати ученоме свијету и у ствари и у језику”. Ова напомена, дата узгред у полемичком чланку у Српском улаку 1844. године, за нас је од изванредног значаја, пошто се више ни на једном месту не може наћи чак ни наговештај о Вуковом поимању законодавног рада. Када му је одговорено „да то не може бити, јер се закони морају писати у Крагујевцу и управо по законнику Наполеонову” Вук је прихватио и такав рад на законима, сматрајући да је за Србију боље да добије било какво писано право, него да и даље живи у једном стању потпуне правне несигурности. Као што је познато, од овог кодификаторског (тачније: преводачког) рада на крају није испало ништа, највише Милошевом кривицом, пошто је он стално враћао пројекте на дораду; чак је априла 1834. писао „законопоправителној комисији” да је чуо како су аустријски закони краћи и разговетнији од француских, па јој препоручује да

се сада по њима ради. Наравно, Вук тада није ни био у Србији (отишао је још септембра 1831), али се остварило његово предвиђање о судбини Милошевих законодавних „иницијатива“, када је написао да ће „историја наших закона“ бити „већа и знатнија од њих самијех...“

Колико је Вуку било искрено стало да Србија коначно добије минимум писаног права, види се не само из његовог сталног убеђивања кнеза Милоша, већ и из појединих делова његових писама савременицима, која су се, иначе, односила на сасвим друге теме. Тако, у једном писму Петру Ивановичу Кепену 1826. године (поводом Акерманске конвенције) изражава наду да ће Србија добити и законе да би се народ могао користити слободом; 20. фебруара 1831, извештавајући Јернеја Копитара о установљењу прве штампарије у Србији, са радошћу наговештава да ће можда баш Милошев Кодекс „бити прва књига која ће се овде штампати“, али се такав оптимизам више не назире у писму Лукијану Мушицком децембра исте године, где о припремљеним законима каже: „кад ће се штампати и у судове увести, то само господар зна“.

И под старост се Вук интересовао за збивања у Србији, али их више није тако ревносно бележио. Ипак, значајно је да овом приликом поменемо да се он зацедио у Београду када се 1859. године приводио крају рад на првом (општем) делу Кривичног законика. Како извештавају Србске Новине од 4. јуна (бр. 65) и Вук је био присутан на кнежевом двору када је дан раније Милошу читана завршна верзија овога Законика; „...Кад се прочита, како књаз-владалац, тако и књаз-наследник изволише казати да су потпуно задовољни, на које најбољи судија о језику србском г. В. С. Карацић потврђујући да је закон добро србски прерађен рече: То је наш народни језик, тако треба писати кад се хоће србски да пише...“

Најзад, под старе дане, Вук је изнео и своје мишљење о пореској реформи у Србији која је требало да буде спроведена на основу Закона о порезу усвојеном на Преображенској скупштини 1861. године. Циљ ове реформе је било укидање главарине и завођење пореза по имућности, одн. обухватање порезом свих непокретних добара и прихода из свих избора. Био је израђен и одштампан у само педесет примерака Пројекат пописних правила који је достављен свима за које се сматрало да могу дати корисне примедбе. Кнез Михаило Обреновић, који је изузетно ценио Вука и његов рад, лично га је замолио још ујесен 1861. године да изнесе мишљење о том питању које је у Србији свагда имало изузетну политичку тежину. Вук је из Беча фебруара 1862. године послао свој елаборат. Написао је да се пореска реформа, онако како је била замишљена, никако неће моћи спровести у Србији, навео разлоге за такво своје уверење и додао да од новог пореског закона „ништа неће моћи бити осим правитељству срамоте и штете, а у народу незадовољства и вике“. Упозорио је да би према планираном пореском систему сељак био двоструко опорезован, једном као власник земље, а други пут по основу прихода са те исте земље, што никако не би ваљало. Очигледно је био у праву; мада његове су-

гестије нису биле прихваћене, није требало много времена па да се покаже да је увођење у живот новог пореског закона наишло на непремостиве тешкоће, тако да он никада није био примењиван. Коначно се 1864. године од њега сасвим одустало, а порески систем је уређен на другачијим основама.

V

Остављајући по страни Вукову колосалну борбу за реформу језика, као и његов књижевни и етнографски рад од непроцењиве вредности, остаје нам да се осврнемо на његово место и значај у развоју државноправне, политичке, али и научноисторијске мисли Србије XIX века. То је пак тешко могуће без осврта на Вукова филозофска, етичка и методолошка полазишта која су, с једне стране одређивала правац и садржај његове критичке мисли, а с друге дубоко уткана у његов историографски рад.

Вук је изградио сопствени поглед на свет који се заснивао на тражењу одговора на животна питања садашњости и будућности. Спекулација, метафизика и формална логика су му биле потпуно стране. У размишљањима над конкретним друштвеним појавама његова доба он је самоникли дијалектичар који у њима покушава да пронађе противуречности, да истражује њихове дубље и даље узроке и уопште да проникне у дубљи смисао појединих облика. Његов је врховни критеријум суд будућности, суд „благодарног потомства” и то је оно основно што му је дало и снагу и храброст да устане против целокупне стогодишње славеносербске културе и да се, испочетка потпуно сам, упусти у тешку борбу за признавање народног језика као књижевног, да слободно изнесе пред кнеза све недостатке његове владавине, да истрајно и аргументовано одговара противницима.

Својим просветитељством Вук је као наш најтипичнији представник народне патријархалне етике много допринео распрострањању моралних вредности и начела, свестан да је без тога немогуће било какав друштвени напредак. При том је био уверен да је за појединца „права полза само оно што је полезно и за његов народ” и да се родољубље, као и друге врлине, „не раба с човјеком, него се добива кроз науку и одгојење”. „Ништа не би ваљало чинити — каже Вук — чега би се човјек морао стиждети”, постављајући тако и свој морално-методолошки постулат којег се у ралу његовог живота придржавао; увидевши, рецимо, да је у спису Милош Обреновић кнез Србији кнеза приказао (по сопственим речима), мало више „поетически” у време када се у Европи доста знало о Милошевом апсолутизму и суровим обрачунима са противницима. Вук је написао и Особиту грађу (одн. тајне списе о кнезу Милошу), бојећи се да потомство не доведе у заблуду улепшаном сликом Милошеве владавине из првог списка.

Објашњавајући свој историографски рад, Вук себе на више места скромно назива хроничарем догађаја. Међутим, и по методологији и по чињеничној утемељености Вук јесте био историчар-самоук, а његове хронике — историографија. „Мада и сам књи-

жевник, двојећи књижевност од науке, а литерарни поступак од рада на озбиљној историјској материји — каже Владимир Стојанчевић — Вук је иницирао и критички метод научног рада у нашој историјској науци”. Високу вредност Вуку као историчару, каже Мирослав Борбевећ, даје то што је „кључ за разумевање догађаја, њихове међусобне повезаности и условљености тражио у супротностима које историју крећу напред, у супротностима раје и турских господара, супротностима међу самим турским господарима, и у обновљеној Србији међу новим господарима, као и супротностима међу владајућим и народним масама жељним пуне слободе”. С друге стране, Вук је својим историографским делом показао да историја нису само давно прохујала времена и давно поумрли људи, већ да су прошлост и садашњост тесно испреплетане и да све у садашњости има своје корене у прошлости. Пишући и размишљајући о догађајима и људима из њему блиске прошлости, Вук је први код нас зачео једну подврсту историографије, тзв. савремену историју, о чијој могућности и научној утемељености се и до дана данашњег воде расправе и спорови са заговорницима тзв. историјске дистанце. Као што су каснија историографска истраживања потврдила, Вук је и без тзв. историјске дистанце чинио напор да правилно сагледа и оцени највећи број догађаја и друштвених токова у Србији прве трећине XIX века.

Смештајући почетак српске револуције у време знатно пре 1804. године, Вук њен „прави свршетак” није видео ни у 1815-ој, ни у 1830-ој години. Не раздвајајући спољашње ослобођење од унутрашњег, он је дубоко веровао да ће се прави смисао ослободилачке борбе против Турака остварити тек када се уставом и законима гарантују личне слободе, имовинска и уопште правна сигурност. Када је видео да се ни након коначног регулисања самоуправе Србије према Порти (Хатишерифом 1830. год.) ништа битно није променило у Милошевом начину владања, Вук пише своје чувено писмо кнезу које садржи програм темељите реформе читавог друштвеног уређења Србије. Потврђујући у њему право народа на буну против лошег правитељства, Вук сликовито опомиње Милоша да ће се у Србији, уколико не промени начин владања, сви они који су изгинули у бунама против нове власти славити и величати „као мученици за праву и за слободу народа Српскога”. Функцију државе и владара он изводи из суверенитета народа, наводећи кнезу историјске примере да је народ збацивао и краљеве „којима је краљевство остало Бог зна од колико дедова, а камо ли у Србији, где сви људи знаду кад сте ви били као и они што су...”. Свом жестином Вук је пред кнеза поставио задатак и унутрашњег ослобођења српског народа, како се његова револуција не би зауставила на пола пута.

Вук се, наравно, није бавио проблемима теорије државе и права и сва његова размишљања о томе су се односила на конкретну државу — на Србију. При томе се, истина, мора рећи да је он у својој концепцији државне и друштвене организације српскога народа после Другог устанка (како је то изванредно уочио Владимир Стојанчевић) великим делом полазио од света идеја, од онога што би било добро, лепо, морално. „Вук је желео — каже Вла-

димир Стојанчевић — да се постојећа социјална структура српскога народа конзервира према обрасцима патријархалног живота у ранијим деценијама и унапреди према политичко-правним установама савремених цивилизованих држава Европе". Као велики патриота, хуманиста и истинољубац, задојен патријархалношћу српске породичне задруге, Вук није, нити је објективно могао да проникне у суштину државног апарата као силе отуђене од друштва. Таквим размишљањима он се, као што је познато, није ни бавио, али је у појединим фрагментима свога опуса дао довољно наговештаја да је у темељу његове државноправне концепције Србије принцип народног суверенитета. Баш због тога, како је Вук говорио, што „сви људи не могу бити ни цареви, ни краљеви ни кнезови ни чиновници" треба законима регулисати односе међу њима, али при томе имати у виду да сва власт произилази из народа. Управо због истицања начела народног суверенитета и уверења да нема праве слободе ако нема и унутрашње, многи аутори су у Вуку видели идејног оца Светозара Марковића. Полазећи увек од народних интереса и своје искрене жеље да Србија што пре изађе из вековне заосталости и укључи се у европску породицу народа и њихових држава, Вук је критиком Милошеве недемократске владавине понео барјак слободе испод којег ће се у Србији XIX века окупити многи борци и напредни политички мислиоци.

Наша наука државноправне историје са великим уважавањем се односи према делу Вука Стефановића Караџића; без његових списа би слика државноправног живота Србије била сиромашнија за једно особено виђење наличја њеног државноправног израђивања. Вук, формално неукључен у сам државни механизам нити у борбу око власти, све те односе посматра и доживљава скоро онако како их види и осећа просечан србијански сељак. У своје списе он уноси једну природну општроумност и проицљивост, често упоређујући како је нешто требало да буде (или се говорило да јесте) и како је „у стварности било". Таква су његова запажања од непроцењивог значаја и незаменљива су допуна званичног лика једног државноправног и политичког поретка.

* * *

Вук је један из оне малобројне скупине наших интелектуалаца-стваралаца чије дело говори само за себе и не трпи никакве китњасте закључке. И зато, уместо закључка, рецимо оно што сви добро знамо — да је време, које је најбољи и најстрожи судија, показало сву величину и непролазан значај његовог дела и његове борбе. Вуков живот, који је био пун свакодневних одрицања у име виших и трајнијих вредности и циљева, његова марљивост и однос према раду који су се граничили са пркосом сопственом још од младости нарушеном здрављу, а надасве његов намиран истраживачки дух који га није напустио до последњег часа живота, не могу а да не изазивају дивљење и поштовање свих оних који су живели и који ће живети после њега.

**II ОРИГИНАЛНИ НАУЧНИ РАДОВИ
И СТРУЧНИ ЧЛАНЦИ**

